

Баличева Л. В.
кандидат історичних наук,
Харківський національний економічний університет.

ДОКУМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Історичне знання опосередковане історичними джерелами, їхнім станом, об'єктивністю і неминучою тенденційністю. Дані історичних джерел не завжди можна перевірити, як, наприклад, дані природничих наук – результатами експерименту, що цілком зрозуміло для науки, яка вивчає минуле. У цьому випадку досліднику певним чином доводиться самому формувати об'єкт свого вивчення.

Вивчення такої теми, як пожежна справа та пожежна безпека, неможливе без залучення широкого науково-інформаційного матеріалу не тільки історичного, але й економічного, правового, етнографічного, клімато-географічного змісту. Документальною основою цього дослідження є сукупність як вже опублікованих, так і ще невідомих широкому загалу дослідників архівних джерел, тому метою автора було виявити закони, за допомогою яких російський абсолютизм здійснював свою політику щодо заходів протипожежної безпеки, розкрити внутрішній зміст та проаналізувати постанови та розпорядження, а також ввести до наукового обігу неопубліковані законодавчі акти, які зберігаються в архівах України та Російської федерації стосовно цієї проблеми.

Разом з тим, слід відмітити, що далеко не кожний період, виділений в досліджуваній проблемі, представлений необхідними джерелами, або ж вони відзначаються одноманітністю. Крім того, в процесі аналізу джерел з метою виявлення їхньої вірогідності стає зрозумілим, що деякі їх автори могли в силу цілої низки причин подавати недостовірні відомості.

Досить значну групу джерел складають законодавчі акти та офіційні державні постанови, що представлені в „Полном собрании законов

Российской империи”, „Собрании узаконений и распоряжений правительства, издаваемых при правительственном Сенате”, „Своде законов Российской империи”, в яких сформульовано основні засади державної політики щодо розвитку пожежної справи та, які визначають роль та місце пожежної безпеки [1-3].

При визначенні державної політики в сфері протипожежних заходів, важливим законодавчо-правовим документом є Будівельний статут, уперше виданий у 1832 р., доповнений та розширений у виданні 1857 р. [4]. Він являв собою зібрання усіх попередніх законів (правил) з планування населених місць і будівництва будинків. У ньому знайшли відображення і деякі заходи щодо пожежобезпеки будинків.

Крім загальних положень, що стосуються органів, на які був покладений контроль за будівництвом, розгляд проектів і кошторисів, Будівельний статут включав також вимоги щодо будівництва казенних та громадських будинків, планування міст. Спеціальна глава стосувалася будівництва в містах фабрик і заводів. Один із розділів був присвячений вимогам щодо розбудови сільської місцевості.

Попереджувальні протипожежні заходи містилися й у Пожежному статуті [5]. У ньому визначалась система стягнень та покарань за недотримання протипожежних правил і заподіяння пожежі. Окрема глава включала основні вимоги щодо організації гасіння пожеж.

Разом з тим, серед джерел, що розглядаються в даному дослідженні, необхідно відзначити особливу роль щорічних звітів губернаторів [6]. Вони розкривають особливості і тенденції розвитку тогочасної пожежної охорони українських губерній.

Важливе місце в комплексі джерел з досліджуваної проблеми посідають документи виконавчого і розпорядницького характеру – постанови та циркуляри Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. Ці органи вищої державної влади в різні роки вирішували питання необхідності розвитку пожежної справи в центрі та на місцях і в межах своєї

компетенції направляли та координували діяльність різних пожежних підрозділів і організацій через місцеві органи влади щодо пожежної безпеки сіл, міст і об'єктів народного господарства, які були опубліковані в Журналах Міністерства внутрішніх справ [7].

Специфічним і дуже важливим джерелом є пожежна статистика. На жаль, XIX ст. представлено досить невеликою кількістю джерел, що дають можливість оперувати цифрами пожежної статистики. До них можна віднести періодичні видання Центрального Статистичного комітету Міністерства внутрішніх справ, що мали назви „Статистического временника Российской империи” 1866, 1872, 1875, 1882, 1886, 1889, 1893 та 1897 років [8-15]; „Статистические сведения о пожарах в России”, „Статистика пожаров в Российской империи и общие данные за 50 лет”, „Статистика пожаров в Российской империи за 1895-1910 гг.” [16-18], а також статистичні довідники, які видавались у Херсонській, Полтавській, Волинській губерніях [19-21].

Узагальнені дані статистичного характеру друкувались і земствами. Наприклад, „Статистический ежегодник Полтавского Губернского земства на 1899 год” вміщує інформацію щодо кількості пожеж, їх причин та завданих збитків [22]. В збірках на зразок „Материалов по статистике Черниговского Губернского Земского взаимного от огня страхования”, „Статистического обзора взаимного земского страхования Волынской губернии за 1911 год” або у виданні „Взаимное земское страхование Подольской губернии. Правила обязательного земского страхования от огня в Подольской губернии” систематизуються різноманітні матеріали по взаємному земському страхуванню від пожеж [23-25].

Значний обсяг матеріалу для досліджуваної проблеми надають опубліковані збірки доповідей земських управ розпорядчим органам земств – земським зібранням. Вони містять інформацію з окремих галузей земської діяльності, причому з тих питань, які були у компетенції розпорядчих земських органів, як наприклад, „Доклады Киевской губернской земской

управы очередному земскому собранию 1911 года по противопожарному отделу” [26].

Земствами видавались з метою висвітлення історії своєї діяльності історичні нариси загального характеру, на зразок публікацій в журналах „Огляду діяльності Київського Губернського земства за 1904-1917 рр.», „Земском сборнике Черниговской губернии 1870 г.», „Земском обзоре. Органе Полтавского губернского земства.” [27-29]. В таких виданнях в стислій формі викладалися результати земської діяльності з усіх галузей за той чи інший проміжок часу. Публікувались такі нариси і з окремих галузей, як, наприклад, „Материалы по поселенной горимости Киевского, Бердичевского, Звенигородского, Каневского, Липовецкого, Таращанского, Уманского, Черкаского и Чигиринского уездов Киевской губернии за период с 1903 по 1910 гг.” [30].

Цілком очевидно, що дати загальну характеристику розвитку пожежної безпеки в Україні було б неможливо без дослідження документів, зосереджених у фондах центральних архівів України та Росії. Неопубліковані джерела можна систематизувати таким чином:

1) а) накази, циркуляри та інші документи розпорядчого характеру Сенату, Міністерства внутрішніх справ; б) обов’язкові постанови губернаторів, звіти губернських канцелярій; в) постанови, доповіді та звіти органів місцевого самоврядування.

Це основна і найбільш численна група джерел. В ряді правових актів розглядався розподіл прав і обов’язків між центральними державними, самоврядними і громадськими організаціями щодо боротьби з пожежами, розроблявся механізм виконання місцевими органами постанов і розпоряджень центральної і місцевої влади щодо протипожежного захисту та покарання винних у їхньому невиконанні. У фондах зосереджені матеріали, що стосуються організації пожежної справи, створення пожежних команд і добровільних пожежних товариств, організації пожежних обозів, вживання невідкладних заходів щодо припинення лісових

пожеж тощо. У документах, що віднесені автором до цієї групи джерел, знаходяться зафіксовані структурні зміни пожежної охорони в українських губерніях, визначені функції пожежних команд з урахуванням місцевих особливостей, відображено організацію контролю за станом пожежних частин, викладено основні заходи щодо пожежної безпеки. Протоколи різноманітних засідань дозволяють прослідкувати за ходом обговорювання проблем, від вирішення яких залежав ефективний розвиток пожежної охорони міст, сіл, лісів. Ці рішення стосувалися і профілактичних питань, удосконалення керування, підготовки кадрів, зміцнення дисципліни тощо. Вивчення цих документів методом суцільного дослідження наближає нас до розуміння того, як підрозділи пожежної охорони на місцях розуміли свої задачі з підвищення пожежної безпеки, як уявляли свої обов'язки щодо забезпечення пожежної безпеки органи місцевого самоврядування, які конкретні заходи намічалися для розв'язання цих задач і як ці заходи розроблялися.

Значну цінність складають документи виконавчого характеру. Звіти і доповіді за підсумками перевірок, довідки про виконання прийнятих рішень, різний інформаційний матеріал про хід виконання постанов, інструкцій про дотримання протипожежних правил містять різноманітні відомості про стан пожежобезпеки об'єктів і житлових будинків. Такий матеріал дає досить повне уявлення про те, як і якими засобами досягалося рішення поставлених перед пожежними підрозділами завдань підвищення ефективності профілактичних дій. Документи виконавчого характеру дають можливість також проаналізувати гнучкість у роботі первічних підрозділів пожежної охорони, їхнє уміння шукати й знаходити найбільш доцільні і відповідні конкретним умовам форми та методи роботи з пожежогасіння.

Названі документи подають також велику кількість важливої інформації про професійну роботу пожежних, проілюстровану численними описами пожеж, героїчної діяльності конкретних людей під час їх гасіння. Довідковий та інформаційний матеріал, що зосереджений в архівах,

дозволяє простежити основні шляхи підвищення ефективності діяльності працівників пожежної охорони. Особливим різновидом довідкового матеріалу є документи статистики обліку пожеж та збитків від них. Статистичні звіти не тільки дозволяють знайти свідчення про склад і кількість пожежних частин, працівників підрозділів, їхнього освітнього рівня, дані статистики допомагають зрозуміти, як вирішувалися питання щодо розміщення кадрів, очищення рядів пожежної охорони від людей, що не справлялися зі своїми обов'язками, або порушували дисципліну.

2) Аналіз різноманітних за своїм характером розпорядчих документів будівельних комітетів (рішень, розпоряджень, наказів, звітів, довідок, інформацій, рекомендацій) архівних фондів дозволив відтворити цілісну картину діяльності будівельних комітетів українських губерній щодо пожежної безпеки своїх регіонів.

3) Опрацювання зосереджених у судових справах матеріалів – циркулярів, інструкцій, розпоряджень, наказів, постанов та оперативно-розшукових довідок надає інформацію щодо контролю за протипожежним станом підпорядкованих територій, співпраці під час пожеж з пожежними командами, пошуку осіб, що займаються підпалами дало змогу з'ясувати роль поліції в розгортанні пожежної справи в українських губерніях та виявити поряд з позитивними тенденціями й такі елементи як формалізм, бюрократичну недбалість і декларативність прийнятих цими установами рішень.

4) Документи особистих (персональних) фондів Галаганів – поміщиків Полтавської губернії та докладні записки С. П. Власова та А. Д. Шереметьєва мають особливе значення не лише для історіографічної оцінки життєвого шляху, досвіду роботи і науково-дослідної спадщини конкретних учасників і організаторів пожежної справи, а й для визначення їх ролі на терені пожежної безпеки як в Російській імперії в цілому, так і в українських губерніях. Крім того, слід відзначити, що вони переважно не були досліджені раніше.

У архівах, матеріали яких були вивчені автором даної статті, є в наявності документи з початку XIX ст. і по 1917 р. Найбільш повно і різноманітно представлений період з 1840-х по початок XX ст. Величезна кількість матеріалів рукописного характеру пошкоджена часом, що дуже ускладнювало їхнє вивчення.

Таким чином, джерельна база історії розвитку системи пожежної безпеки XIX – початку XX ст. включає в себе широке коло матеріалів документального та публіцистичного змісту та дозволяє при відповідному методолого-методичному забезпеченні провести вагоме наукове дослідження.

Разом з тим, зважаючи на багатоаспектність і складність досліджуваної проблеми, автор не претендує на вичерпне і всебічне її висвітлення. Цілий ряд напрямків дослідження може бути вичленований в окремі необхідні і цікаві наукові розробки, що підтверджується маловивченістю і комплексним характером цієї важливої і великої теми.

Література:

1. Полное собрание законов Российской империи. 1, 2, 3-е собрание.
2. Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при правительственном Сенате. – СПб, 1863-1917 гг.
3. Свод законов Российской империи. – СПб, 1833–1915.
4. Свод законов Российской империи. Уставы Государственного Благоустройства. Устав Строительный. – Ч. IV. – СПб., 1833. – 678 с.
5. Свод законов Российской империи. Уставы Государственного Благоустройства. Устав Пожарный. – Ч. IV. – СПб., 1833. – 678 с.
6. РГИА. Отчеты о состоянии Волынской, Екатеринославской, Киевской, Подольской, Полтавской, Черниговской, губерний, Одесского генерал-губернаторства (в последствии градоначальства), г. Севастополя за 1885-1914 гг.
7. Журнал Министерства внутренних дел за 1829-1861 гг.
8. Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел) – СПб., 1866. – 576 с.
9. Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Вып. 5. – СПб., 1872. – 56 с.
10. Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Серия II. Вып. 11. – СПб., 1875. – 545 с.
11. Исследование пожаров в 15 летний период с 1860 по 1874 год. Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Серия II. Вып. 19. – СПб., 1882. – 186 с.
12. Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Серия III. Вып. 13. – СПб., 1886. – 268 с.

13. Пожары в Российской империи в 1883 – 1887 гг. и свод данных за 28 лет. Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Вып. 13. – СПб., 1889.– 203 с.
14. Взаимное страхование от огня: губернское, земское и городское (1889-1892 гг.) Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Вып. 27. – СПб., 1893.– 25 с.
15. Пожары в Российской империи в 1888-1894 гг. Статистический временник Российской империи (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Вып. 44. – СПб., 1897.–95 с.
16. Статистические сведения о пожарах в России (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел).– СПб., 1865.–107 с.
17. Статистика пожаров в Российской империи и общие сведения за 50 лет (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел).– СПб., 1912.–276 с.
18. Статистика пожаров в Российской империи за 1895-1910 гг. (издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел). Часть I. 63 губернии Европейской России.– СПб., 1912. – 276 с.
19. Пожары в Херсонской губернии за 1868-1894 гг. – Херсон, 1900.– 89 с.
20. Статистический справочник по Полтавской губернии на 1911 год. – Полтава, 1912. – 210 с.
21. Условия опустошительности пожаров и состояние мер борьбы с нею в Волынской губернии. – Житомир, 1912. – 176 с.
22. Статистический ежегодник Полтавского Губернского земства на 1899 год. – Полтава, 1900.– 746 с.
23. Материалы по статистике Черниговского Губернского Земского взаимного от огня страхования. Вып. III. Страхование в 1910 году.– Чернигов, 1911. – 493 с. с таблицами.
24. Статистический обзор взаимного земского страхования Волынской губернии за 1911 год.– Житомир, 1912.– 250 с.
25. Взаимное земское страхование Подольской губернии. Правила обязательного земского страхования от огня в Подольской губернии.– Каменец-Подольский, 1914.–19 с.
26. Киевское губернское земство. Доклады губернской земской управы очередному земскому собранию 1911 года по противопожарному отделу. Вып. VII. – К., 1911.– 108 с.
27. Київська Губернська Народна (Земська) Управа. Огляд діяльності Київського Губернського земства за 1904-1917 рр. Частина II. Страхів та протипожежні справи.– К., 1918.– 47 с.
28. Земский сборник Черниговской губернии. 1870 год. (издание Черниговской губернской земской управы).– Чернигов, 1870.–187 с.
29. Земский обзор. Орган Полтавского губернского земства.–Полтава, 1884.– 47 с.
30. Киевская Губернская Земская Управа. Материалы по поселенной горимости Киевского, Бердического, Звенигородского, Каневского, Липовецкого, Таращанского, Уманского, Черкасского и Чигиринского уездов Киевской губернии за период с 1903 по 1910 г. – К., 1912. – 328 с.